

MATEUSZ BOGUCKI*

WCZESNOŚREDNIOWIECZNY SKARB MONET Z MIEJSCOWOŚCI OTERKI KOŁO RESZLA

Na historycznych ziemiach pruskich wczesnośredniowieczne skarby srebrne występują stosunkowo nielicznie¹. Są to przede wszystkim bardzo wczesne depozyty i znaleziska pojedyncze monet arabskich z początku IX w. Drugą istotną grupę stanowią zespoły nie zawierające monet, składające się z ozdób i sztabek. Datowane są one głównie na XI i XII w. Monety zachodnioeuropejskie pojawiają się na tych terenach sporadycznie i pochodzą niemal wyłącznie ze skarbów. Wyjątek stanowią tu unikatowe znaleziska w Janowie Pomorskim — Truso² oraz pojedyncza moneta znaleziona na osadzie wczesnośredniowiecznej w Wyszeborku pod Mrągowem³. Niemal wszystkie skarby na ziemiach pruskich zostały odkryte jeszcze przed II wojną światową. Ponieważ zdecydowana większość tych znalezisk przechowywana była w Królewcu (głównie w Prussia Museum, część znalezisk znajdowała się też w zbiorach Uniwersyteckich, urzędu konserwatorskiego oraz w kolekcjach prywatnych), to bądź zostały głęboko ukry-

* Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa.

¹ Ogólną charakterystykę tych znalezisk dał R. Kiersnowski, *Uwagi o znaleziskach monet wczesnośredniowiecznych z ziem pruskich*, WN IV, z. 1–2, 1960, s. 1–14; tenże, *Zagadnienie obiegu pieniądza wczesnośredniowiecznego na obszarze Polski północno-wschodniej*, Acta Baltico-Slavica, t. I, 1964, s. 87–97; tenże, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Warmii i Mazur*, [w:] M. Haisig, R. Kiersnowski, J. Reyman, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Małopolski, Śląska, Warmii i Mazur*, PBA, t. XII, 1966, s. 67–78 oraz M. Bogucki, *Wczesnośredniowieczny skarb ozdób srebrnych ze wsi Brodzikowo, pow. Mrągowo*, [w:] W. Wróblewski (red.), *Studia Galindzkie*, t. I, Warszawa 2003, s. 182–184, 195–196, Tabl. XVII.

² A. Bartczak, M. Jagodziński, S. Suchodolski, *Monety z VIII i IX w. odkryte w Janowie Pomorskim, gm. Elbląg — dawnym Truso*, WN XLVIII, z. 1, 2004, s. 28–32.

³ Niepublikowane badania dr. Adama Walusia z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Moneta ze słabego srebra, o wadze 0,6 g i średnicy 15–16 mm, ma na awersie kaplicę zwieńczoną kulką, a na rewersie krzyż z zaokrąglonymi końcami i punktami między ramionami. Jest to pomorskie lub bałtyjskie naśladownictwo monety frankońskiej, które można datować na koniec XI–początek XII w.

te przez pracowników Prussia Museum⁴, bądź zaginęły bezpowrotnie w trakcie plądrowania przez Armię Czerwoną wyniszczonych alianckimi nalotami miasta. Sytuacja taka jest charakterystyczna dla wszystkich kategorii zabytków archeologicznych pochodzących z byłego Ostpreussen. Odtworzenie bazy źródłowej sprzed 1945 r. jest dziś podstawowym zadaniem badaczy zajmujących się starożytnościami Prus niezależnie od epoki, w jakiej się specjalizują. Działania takie zyskały sobie w literaturze miano „archeologii biblioteczej”⁵.

W 1936 r. odkryto wczesnośredniowieczny skarb w bliżej nieokreślonych okolicach miejscowości Klein Ottern, Kreis Rössel (dzisiejsze Oterki, gm. Reszel, pow. Kętrzyn, woj. warmińsko-mazurskie). Jedyne wzmianki w literaturze przedwojennej na temat tego znaleziska znajdują się w pracy C. Engla o wczesnośredniowiecznych Mazurach⁶, gdzie autor wymienia znane sobie wczesnośredniowieczne skarby z interesującego go regionu (Skomętno Wielkie, Olszewo, Brodzikowo). Wśród nich znalazł się skarb z Klein Ottern, który miał być przechowywany w urzędzie konserwatorskim (Landesamt für Vorgeschichte) w Królewcu. Wzmiankę C. Engla o skarbie z Oterek znalazł zapewne Jerzy Antoniewicz, który wspomina o tym znalezisku jako o „nieopublikowanym przez naukowców niemieckich”, nie cytując jednak żadnego źródła⁷. W ślad za J. Antoniewiczem, lecz bez znajomości wzmianki C. Engla, skarb z Oterek został uwzględniony w pracach Ryszarda Kiersnowskiego⁸ i dalej w wydanym w 1982 r. *Atlasie skarbów wczesnośredniowiecznych z obszaru Polski*⁹.

⁴ Losy zbiorów archeologicznych z dawnych Prus Wschodnich, w tym i losy kolekcji Prussia Museum, były przedmiotem konferencji zorganizowanej przez strony polską i niemiecką w maju 2002 r. (W. Nowakowski, M. Lemke (red.), *Auf der Suche nach der verlorenen Archäologie*, Warszawa 2003). Z pozyskanych z królewieckiego fortu Quednau zabytków zorganizowano w Muzeum Historycznym w Kaliningradzie wystawę, jednak większość materiałów czeka na konserwację i opracowanie. O zabytkach ponownie odkrytych w Berlinie patrz Ch. Reich, *Archäologie einer vorgeschichtlichen Sammlung. Die Bestände des ehemaligen Prussia-Museums im Berliner Museum für Vor- und Frühgeschichte*, *Archäologisches Nachrichtenblatt*, t. 8, 2003, s. 14–23; H. Junker, H. Wieder, *Das neue Prussia-Fundarchiv im Berlin*, *Archäologisches Nachrichtenblatt*, t. 8, 2003, s. 24–40; H. Caspar, *Prussia-Archiv*, *Numismatisches Nachrichtenblatt*, Bd. 52/1, 2003, s. 28. Można też uzyskać, cały czas aktualizowane, informacje na stronie www.prussia-museum.de. Niestety, jak dotąd żaden ze skarbów nie został ponownie odnaleziony.

⁵ Termin ten został wprowadzony przez prof. Jerzego Kolendo. W ostatnich latach pojawiło się dużo prac poświęconych temu zagadnieniu. Przegląd dotychczasowych działań można znaleźć w materiałach z konferencji, która odbyła się w Ostródzie w 1998 r. — J. M. Hoffmann, J. Sobieraj (red.), *Archeologia ziem pruskich. Nieznane zbiory i materiały archiwalne. Ostróda 15–17 X 1998 r.*, Olsztyn 1999, oraz w zbiorze pod redakcją J. Kolendo, W. Nowakowskiego, *Antiquitates Prusiae*, Warszawa 2000.

⁶ C. Engel, *Das Jüngste heidnische Zeitalter in Masuren*, Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde und Heimatschutz, t. XXXIII, 1939, s. 56.

⁷ J. Antoniewicz, *Prusowie we wczesnym średniowieczu i zarys ich kultury materialnej*, [w:] G. Labuda (red.), *Szkice z dziejów Pomorza*, t. I, *Pomorze średniowieczne*, Warszawa 1958, s. 138.

⁸ Kiersnowski, *Zagadnienie obiegu pieniądza...*, s. 89; tenże, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Warmii i Mazur*, nr 12.

⁹ L. Gajewski, I. Górska, L. Paderewska, J. Pyrgała, W. Szymański, *Skarby wczesnośredniowieczne z obszaru Polski. Atlas*, Wrocław 1982, s. 77.

W 1978 r. Muzeum Warmii i Mazur zakupiło 10 wczesnośredniowiecznych monet w jednym z warszawskich antykwariatów. Według relacji sprzedawcy, monety miał odkupić od mieszkańca Warmii wyjeżdżającego na stałe do Niemiec. Ów twierdził, że monety pochodzą z wykopanego lub wyoranego przed wojną skarbu w miejscowości „Olerki” lub podobnie, koło Reszla i że był to „garnek pełen monet”. Zakupione monety weszły w skład kolekcji numizmatycznej Muzeum Warmii i Mazur i po 20 latach zostały wstępnie opracowane przez Zofię Januskiewicz¹⁰. Jest niemal pewne, że zakupione monety pochodziły ze wspomnianego w literaturze skarbu z Klein Ottern. Jednocześnie wynika z tego, że skarb po odkryciu został podzielony między znalazców i że nie cała zawartość depozytu trafiła do zbiorów urzędu konserwatorskiego w Królewcu. Jest to zarazem już drugi depozyt srebrny z tej warmińskiej miejscowości¹¹.

Wykaz monet będących prawdopodobnie częścią skarbu z Oterek, znajdujących się w zbiorach Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie¹²:

GÓRNA LOTARYNGIA

Men. Verdun

1. Henryk I (919–936) lub naśladownictwo, waga 1,05 g, ø 20 mm, Dbg¹³ 91, CNG¹⁴ 3.3:2, DMG¹⁵ 10. Nr inw. N 6530 OMO.
Av. W polu REX, w otoku [+HE]INR[ICVS].
Rv. Krzyż kawalerski z punktem między ramionami, końce ramion krzyża rozszczerzone, w otoku [+VI]R[DVNI].

DOLNA LOTARYNGIA

Men. Bruksela

2. Denar anonimowy z czasów Konrada II (1024–1039), waga 0,87 g, ø 19 mm, jedno nacięcie na awersie, podwójne uderzenie stempla, Dbg 142. Nr inw. N 6531 OMO.
Av. Krzyż równoramienny z rozszerzonymi końcami, z punktami między ramionami, obwódka perełkowa, legenda nieczytelna.
Rv. Krzyżyki i punkty, w polu resztki wstecznej legendy AT[ENOM].

¹⁰ Z. Januskiewicz, *Skarb monet z Oterek koło Reszla, woj. olsztyńskie?*, Maszynopis w Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, 1999; t a ż, *Skarby monet w zbiorach Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie*, Olsztyn 2001, s. 4, 8–9. W publikacji tej znalazło się kilka drobnych nieścisłości. Błędnych jest kilka określeń oraz dat, powtórzonych w Bogucki, *Wczesnośredniowieczny skarb...*, s. 183, Tabl. III:3. Podano również, że skarb został znaleziony podczas prac archeologicznych, wraz z zespołem form odlewniczych. Jest to pomyłka, gdyż formy takie zostały znalezione na grodzisku w Barczewku — Antoniewicz, *Prusowie we wczesnym średniowieczu...*, s. 238–239.

¹¹ M. Bogucki, *Znalezisko ozdób srebrnych z okresu wędrówek ludów z Oterek, koło Reszla, woj. warmińsko-mazurskie*, Światowit, t. IV (XLV), fasc. B, 2002, s. 13–18.

¹² Chciałbym w tym miejscu podziękować Pani mgr Zofii Januskiewicz z Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie za udostępnienie mi monet do badań i za stworzenie miłych warunków do pracy. Przy określaniu monet swoją wiedzą, doświadczeniem i księgozbiorem uprzejmie służyli mi prof. Stanisław Suchodolski i dr Peter Ilisch.

¹³ H. Dannenberg, *Die deutsche Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit*, t. I–IV, Berlin 1876–1905.

¹⁴ B. Kluge, *Conspectus Nummorum Germaniae Medii Aevi*, Teil 2: Oberlothringen (1), Geldgeschichtliche Nachrichten, Nr 193, 1999, s. 269–282.

¹⁵ B. Kluge, *Deutsche Münzgeschichte von der späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier (ca. 900 bis 1125)*, Sigmaringen 1991.

Men. Spira

3. Denar z okresu 1024–1044, waga 0,83 g, \varnothing 18 mm, na awersie 2, a na rewersie 1 nacięcie, Dbg 826/7, Salmo¹⁶ 77:11, Cahn¹⁷ 47 (nr 731–810), Hatz¹⁸ 12. Nr inw. N 6538 OMO.
- Av. Gruby krzyż równoramienny z lekko rozszerzającymi się końcami z punktami między ramionami, obwódka perełkowa, ledwo widoczne ślady liter.
- Rv. Kapliczka z krzyżem, wewnętrzna część konstrukcji dachowej zwieńczona kulką, zewnętrzna prawdopodobnie krzyżem. Litera napisu otokowego prawie niewidoczne.
4. Denar anonimowy z okresu 1005–1044, waga 0,9 g, \varnothing 20 mm, Dbg 836 var., Salmo 77:15/29/35, Cahn 46 (nr 689–730). Nr inw. N 6532 OMO.
- Av. Krzyż równoramienny z dużym punktem i dwoma małymi między ramionami, obwódka perełkowa, 2O[A MARI]A. W środku litery A i w brzuszkach S małe punkciki.
- Rv. Kapliczka z krzyżem ukośnym z pięciu punktów w środku, obwódka perełkowa, [+SPI]RA OI[VITAS]. Cechą charakterystyczną tego stempla jest szeroka litera A oraz użycie litery O zamiast C.

Men. Wormacja

5. Otto I lub II (962–983), waga 1,15 g, \varnothing 17 mm, krążek lekko pogięty, na rewersie 4 nacięcia, Dbg 842 var., Hatz 10, DMG 33. Nr inw. N 6533 OMO.
- Av. Krzyż równoramienny z lekko rozszerzającymi się końcami z punktami między ramionami, obwódka ciągła, widoczne tylko dolne partie liter legendy OTTO[IMPAV]G.
- Rv. Kapliczka z krzyżem na dachu i wewnątrz, środkowy trójkąt szczytu kapliczki dochodzi do jej boków, obwódka ciągła, widoczne tylko dolne partie liter legendy [VVOR]MAT[IA].
6. Denar z czasów Ottona III i Henryka II (983–1024), waga 1,14 g, \varnothing 18,5 mm, jedno nacięcie na awersie, Salmo 76:1. Nr inw. N 6536 OMO.
- Av. Krzyż z punktami oraz łezką pomiędzy ramionami, obwódka perełkowa, legenda nieczytelna.
- Rv. Kapliczka z krzyżykiem w środku, wewnętrzny trójkąt szczytu kapliczki dochodzi do jej boków, legenda wsteczna (?): +V[/////////]S.

¹⁶ H. Salmo, *Deutsche Münzen in vorgeschichtlichen Funden Finnlands*, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, t. 47, Helsinki 1948.

¹⁷ E. B. Cahn, *Die Münzen des Schatzfundes von Corcelles-près-Payerne*, [w:] C. Martin, H.-D. Kahl, E. B. Cahn, *Der Schatzfund von Corcelles-près-Payerne. Vergraben um 1034 während der Auseinandersetzungen um die burgundische Nachfolge*, Revue Suisse de Numismatique, T. XLVIII, 1969, s. 106–226.

¹⁸ V. Hatz, *Zur Unterscheidung der ottonischen Prägungen in Mainz, Speyer und Worms*, [w:] *Untersuchungen zu den in Schweden gefundenen Münzen des 9.–11. Jahrhunderts*, Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis, Bd. I, Lund 1961, s. 145–151.

7. Denar z czasów Konrada II (1024–1039), waga 1,08 g, ø 19 mm, jedno nacięcie na rewersie, pęknięty krążek, Cahn 45A (nr 471–668), Leimus¹⁹ 3. Nr inw. N 6535 OMO.
Av. Krzyż równoramienny z punktami oraz łezką pomiędzy ramionami, obwódka perełkowa, legenda nieczytelna. Stempel zbliżony do Cahn 505, 521, 547, 629.
Rv. Kapliczka z kółkiem w środku i kulką na zwieńczeniu, obwódka perełkowa, legenda wsteczna [AICAMR]OV[V+]. Stempel zbliżony do Cahn 563.
8. Denar z czasów Konrada II (1024–1039), waga 1,32 g, ø 18,5 mm, Cahn 42 (nr 364–386), Leimus 3. Nr inw. N 6537 OMO.
Av. Krzyż równoramienny z punktami i łezką między ramionami, gruba obwódka perełkowa, legenda wsteczna [SVCIR]NI[EH+]. Stempel zbliżony do Cahn 375.
Rv. Kapliczka z punktem w środku, gruba obwódka perełkowa, legenda wsteczna [A]ICAM[ROVV+]. Stempel zbliżony do Cahn 373–374.

WĘGRY

men. Ostrzyhom?

9. Stefan I (1001–1038), waga 0,45 g, ø 17 mm, ubytki krążka, Réthy²⁰ 1 var., Huszár²¹ 5. Nr inw. N 6529 OMO.
Av. Krzyż z trójkątami między ramionami, legenda wsteczna XEЯ SVNAH[PET]S.
Rv. Krzyż z trójkątami między ramionami, [RE]GIA CIVI[TAS].

NAŚLADOWNICTWO

10. Pomorze/Wielkopolska?, waga 1,69 g, ø 19 mm, 8 nacięć na awersie i 19 na rewersie. Nr inw. N 6534 OMO.
Av. Krzyż równoramienny z rozszerzonymi końcami i jednym punktem między ramionami, obwódka ciągła, legenda nieczytelna.
Rv. Zbarbaryzowany napis S COLONIA A, obwódka perełkowa, przesunięcie stempla. Zbliżony do typu Ilisch²² 1A.

Mimo że monety z zachowanej części skarbu z Oterek należą w większości do dość popularnych, to warto poświęcić im trochę więcej uwagi. Denary z legendą REX w polu (nr 1) uważane były przez H. Dannenberga za pochodzące z Verdun i przypisane zostały Henrykowi I²³. W późniejszych badaniach wykazano, że ten typ monet jest zimmobilizowany i był wybijany aż do początków XIII w., m.in. przez grafów Baru²⁴.

¹⁹ I. Leimus, *Einige Bemerkungen zu den Wormser Denaren von Typ Dannenberg 845*, [w:] B. Kluge (red.), *Femhandel und Geldwirtschaft. Beiträge zum deutschen Münzwesen in sächsischer und salischer Zeit. Ergebnisse des Dannenberg-Kolloquiums 1990*, Sigmaringen 1993, s. 119–124.

²⁰ L. Réthy, *Corpus Nummorum Hungariae*, (ed. G. Probszt), Graz 1958.

²¹ L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, Budapest–München 1979.

²² P. Ilisch, *Eine Serie westslawischer Münzen des 11. Jahrhunderts*, Berliner Numismatische Forschungen, t. 4, 1990, s. 7–13.

²³ Dannenberg, *Die deutsche Münzen...*, I, s. 89.

²⁴ K. Petry, *Die Nachprägungen der Verduner Münzen König Heinrichs I., 925–936. Ein Beitrag zu währungsgeschichtlichen Problemen Oberlothringens vom Ende des 10. bis zum beginnenden 13. Jahrhundert*, Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte, t. 15, 1989, s. 1–29; tenze, *Les imitations des monnaies frappées par Henri Ier (925–936) à Verdun. Problèmes de circulation monétaire en Haute-Lorraine (X^e–XIIIe s.)*, Revue Numismatique, t. XXXIII, 1991, s. 161–208.

W Szwecji monety te występują w skarbach ukrytych po 996 r. Przypisywane są Ottonowi III i Henrykowi II i miały być wybijane w Verdun w okresie ok. 995–1014²⁵. Niektóre z monet z legendą REX zostały przypisane przez P. Ilischa Henrykowi II i mennicy w Deventer. Charakteryzują się one wstecznym napisem REX oraz krzyżem bez rozszczepionych końców, z punktami między wszystkimi ramionami oraz literami zbudowanymi z trójkątów²⁶. Cechy te zdecydowanie różnią te monety od denara z Oterek. Oryginalne monety Henryka I z Verdun są bardzo rzadkie w znaleziskach z basenu Morza Bałtyckiego. O tym, że moneta z Oterek nie może być przypisana Henrykowi II świadczy wystąpienie niemal identycznej w skarbie z Obrzycka, ukrytego po 973 r.²⁷ Kształt krzyża z rozdwojonymi końcami i punktem między jego ramionami, liternictwo oraz ogólnie staranny styl wykonania stempli wskazuje, że jest to moneta wybita w Verdun za panowania Henryka I lub ewentualnie za któregoś z Ottonów²⁸. „Typowe” naśladownictwa monet z Verdun stanowią nieliczny ilościowo, ale stały element skarbow z terenów słowiańskich i skandynawskich. Na ziemiach polskich monety tego typu występują sporadycznie na Pomorzu, natomiast częściej znajdowane są w skarbach z terenów Wielkopolski i Mazowsza, gdzie stwierdzono ich obecność między innymi w skarbach z Dzierżąni, Mgowa, Ciechanowa, Płońska i Okunina²⁹.

Problemy z dokładnym datowaniem sprawiają również pozostałe monety ze skarbu z Oterek. Anonimowe denary wybite w Brukseli (nr 2) były przez H. Dannenberga uważane za pochodzące z czasów Konrada II (1024–1039)³⁰. Datowanie takie jest oczywiście ogólne i nie należy traktować lat panowania władcy jako ściśle obowiązujących dla tego typu monet.

Ciekawy jest egzemplarz wybity w Spirze (nr 3) w latach 1021–1044. Datowanie takie oparte jest na analizie znalezisk monet tego typu w skarbach szwedzkich³¹. Szczegóły rysunku wewnętrznej konstrukcji dachu odróżniają jednak ten egzemplarz od większości monet tej odmiany, gdzie belki przedstawione są zazwyczaj w formie szeroko rozstawionych trójkątów, które wychodzą poza szerokość „ścian” kaplicy. Na opisywanej monecie belki te mają kształt kresek z lekko rozszerzonymi podstawami i są ustawione po wewnątrz-

²⁵ S. Svensson, *Vikingatida myntprägling i Toul och Verdun*, (C-uppsats), Stockholm University 1993, s. 16, 39.

²⁶ P. Ilisch, *Die Münzprägung im Herzogtum Niederlothringen. I: Die Münzprägung in den Räumen Utrecht und Friesland im 10. und 11. Jahrhundert*, Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 84–85, Amsterdam 1997/8 (2000), s. 22–24.

²⁷ J. Friedlaender, *Der Fund von Obrzycko, Silbermünzen aus dem zehnten christlichen Jahrhundert*, Berlin 1844, s. 10, Taf. II:5.

²⁸ Kluge, *Deutsche Münzgeschichte...*, s. 23, 126–127, Abb. 10, tenże, *Otto Rex/Otto Imp. Zur Bestandsaufnahme der Ottonischen Münzprägung*, [w:] B. Schneidmüller, S. Weinfurter (red.), *Ottonische Neuanfänge. Symposion zur Ausstellung „Otto der Grosse, Magdeburg und Europa”*, Mainz 2001, s. 86, 98–99, 108. Egzemplarz reprodukowany przez B. Klugego jest wspomnianą wyżej monetą ze skarbu z Obrzycka.

²⁹ Petry, *Les imitations des monnaies...*, s. 194–204.

³⁰ Dannenberg, *Die deutsche Münzen...* I, s. 101.

³¹ Ch. Stoess, *Mainzer (?) Prägungen der Ottonenzeit (?) Eine Untersuchung zu der Gruppe Dbg 778/779*, [w:] K. Jonnson, B. Malmer (red.), *Sigtuna Papers, Commentationes de nummis saeculorum IX–XI*, Nova Series 6, Stockholm 1990, s. 316. Podobnie, od 1024 r., datuje ten typ Engström, *Vikingatida mynt från Speyer. En studie baserad på det svenska fyndmaterialet*, (C-uppsats) Stockholm University 1995, s. 11–12.

nych stronach „ścian” kaplicy. W skarbie z Corcelles-près-Payerne udało się zidentyfikować tylko jedną monetę z takim przedstawianiem wewnętrznej konstrukcji dachowej (Cahn nr 775). Nie najlepszy stan zachowania obu egzemplarzy nie pozwala jednoznacznie wypowiedzieć się co do identyczności stempla, choć należy uznać to za wielce prawdopodobne. Z braku szerszego materiału porównawczego trudno też orzec czy jest to wyłącznie pododmiana typologiczna, czy produkt innej mennicy, czy innego czasu.

Anonimowa moneta ze Spiry z imieniem Marii (nr 4) datowana jest na podstawie znalezisk szwedzkich na lata 1005–1044³². Egzemplarz ze skarbu z Oterek charakteryzuje się występowaniem małych punktów wewnątrz liter legendy oraz użyciem litery O zamiast C w skrócie SC na awersie. Nie stwierdzono tej cechy na innych monetach tego typu. Również na rewersie użyto O zamiast C. Nie udało się odnaleźć innej monety z taką omyłkową legendą. Najbliższe stylistycznie są egzemplarze Cahn 691 i 706.

Dyskusyjna jest chronologia denara wybitego w Wormacji (nr 5). Monety tego typu przypisywane są zazwyczaj Ottonowi II lub Ottonowi III³³. Jednak, jak wykazała analiza chronologii znalezisk, pojawiają się one w skarbach ukrytych po 973 r.: Mårtens na Gotlandii po 973 r., Ciechanów i Obra Nowa po 973/4 r., Zalesie po 976 r. Dlatego też, zdaniem S. Suchodolskiego, monety tego typu musiały być produkowane już wcześniej i należy je przypisać Ottonowi I lub ewentualnie Ottonowi II³⁴.

Ciekawą odmianę stanowi kolejny denar wormacki (nr 6) wybity w czasach panowania Ottona III i Henryka II (983–1024). Standardową legendą na denarach tego typu jest +VVORMACIA. Na egzemplarzu ze skarbu z Oterek zachowany jest krzyżyk inicjalny, dolna część liter VV oraz na końcu legendy leżące S. Automatycznie narzuca się lekcja +VVORMACIA CIVITAS, jednak legenda taka nie jest znana. Tak brzmiałyby, długi napis nie zmieściłby się też w otoku, tym bardziej, że ostatnia litera S jest leżąca, co wskazuje, że rytownik stempla użył mało liter i żeby zapełnić miejsce, ustawił ją poziomo. Dlatego też należy się domyślać jakiejś skróconej formy zapisu mennicy, np. +VVORM CIVITAS, +VVORM CIVS lub podobnie.

Późniejsze od poprzednich są dwa następne denary wormackie (nr 7 i 8). Mimo wystąpienia na monecie jednoznacznego imienia władcy +HEINRICVS, typ ten uważany jest za zimmobilizowany, wybierany zarówno za panowania Henryka II, jak i jego następcy, Konrada II. Oba prezentowane denary należą do najpóźniejszej odmiany wg klasyfikacji I. Leimusa i można je przypisać czasom Konrada II³⁵.

Denary węgierskie typu jaki jest reprezentowany w skarbie z Oterek (nr 9), występują w dwóch podstawowych odmianach: cięższej o wadze około 1,23 g oraz lżejszej o wadze około 0,76 g. Te drugie były bite w późniejszym okresie panowania Stefana I. Według różnych autorów miało to nastąpić po 1015 lub po 1018 r.³⁶ Ponadto denary

³² Engström, *Vikingatida mynt...*, s. 9–10.

³³ Kluge, *Deutsche Münzgeschichte...*, s. 134–135.

³⁴ S. Suchodolski, *Die Münzen des 10. und 11. Jahrhunderts aus Mainz, Speyer und Worms in Polen. Ein Beitrag zur Datierung, zu den Einstromwegen und zum Umlauf*, [w:] B. Kluge (red.), *Fernhandel und Geldwirtschaft. Beiträge zum deutschen Münzwesen in sächsischer und salischer Zeit. Ergebnisse des Dannenberg-Kolloquiums 1990*, Sigmaringen 1993, s. 307. Propozycję tę milcząco przyjął Kluge, *Otto Rex/Otto Imp...*, s. 98–99, 109.

³⁵ Leimus, *Einige Bemerkungen zu den Wormser Denaren...*, s. 121–123.

³⁶ S. Suchodolski, *Noch einmal über die Anfänge der ungarischen Münzprägung*, *WN XXXIV*, z. 3–4, 1990 (Polish Numismatic News V 1991), s. 172–174.

lżejsze, z różnego rodzaju pomyłonymi legendami, uważane są niekiedy za naśladownictwa wykonane najprawdopodobniej na Pomorzu lub w Skandynawii³⁷. Analiza znalezisk skandynawskich wykazała, że w większości są to jednak oryginalne monety węgierskie, bite pod koniec panowania Stefana I, zapewne w latach ok. 1035–1038³⁸. Styl wykonania egzemplarza z Oterek oraz czytelność wstecznej legendy wskazują jednoznacznie na jego oryginalne, węgierskie pochodzenie.

Ponieważ ze skarbu z Oterek znanych jest zaledwie 10 monet, trudno jednoznacznie określić *terminus post quem* ukrycia tego zespołu. Spowodowane jest to w dużej mierze opisanymi wyżej trudnościami w jednoznacznym przypisaniu poszczególnych typów monet niemieckich konkretnym władcom. Jeśli przyjąć datowanie monety węgierskiej zaproponowane przez K. Jonssona, to należałoby uznać, że datą końcową jest rok 1035. Jednak datowanie takie jest, jak na razie, wyłącznie hipotetyczne, stąd pewne *terminus post quem* dla tego skarbu wyznaczają dwa denary niemieckie: jeden wybity w Brukseli, „w czasach” Konrada II (nr 2), drugi wybity w Spirze, za rządów tego samego władcy, lecz produkowany aż do 1044 r. (nr 3). Do chronologii tych monet pasują dwa dalsze denary niemieckie wybite w Wormacji z imieniem HEINRICVS, lecz prawdopodobnie już za panowania jego następcy (nr 7 i 8). Jak widać najpewniejszą datą, po której ukryto skarb jest początek panowania Konrada II (1024). Jednak przyjmując hipotetyczne datowania monety węgierskiej i dwóch denarów wormackich, można domyślać się momentu ukrycia skarbu w latach 30. lub nawet 40. XI w.

Pozostaje oczywiście pytanie o reprezentatywność olsztyńskiego zespołu, gdyż znamy jedynie małą część z „garnka pełnego monet”³⁹. Przyjmując nawet, że naczynie, w którym ukryto skarb było małych rozmiarów, monet musiało być ponad 100 sztuk, a zapewne o wiele więcej. Przez ponad 40 lat od momentu odkrycia skarbu do jego pozyskania dla Muzeum Warmii i Mazur monety mogły również zostać przebrane przez osobę posiadającą odpowiednią wiedzę numizmatyczną. Trzeba pamiętać przy tym, że część skarbu znalazła się w Królewcu. Być może trafiły tam „ciekawsze” egzemplarze. Pomimo tych wszystkich zastrzeżeń, wydaje się, że monety zakupione do Olsztyna nie zostały specjalnie wybrane i że stanowią losową próbkę monet ze skarbu. Wskazuje na to zarówno źródło ich pochodzenia, jak i one same. Wśród większości monet z końca 1. połowy XI w. znalazły się też o wiele starsze denary, wybite jeszcze w poprzednim stuleciu (nr 1 i 5). Wśród popularnych i standardowo wyglądających monet był też egzemplarz ze Spiry (nr 4), odróżniający się od pozostałych innym, starszym krojem liter. Z drugiej strony w zbiorze jest niezbyt atrakcyjne, wielokrotnie pocięte naśladownictwo Kolonii. Od monet niemieckich zdecydowanie odróżnia się wizualnie denar węgierski.

Jak już wspominałem, skarby monet zachodnioeuropejskich są dość rzadkie na terytoriach pruskich. Wydaje się zatem celowe zaprezentować dla porównania tych kilka pozostałych depozytów. W skarbie z Mózgowa, pow. Susz, znaleziono około 2000

³⁷ L. Huszár, *Die Nachprägungen der ungarischen Münzen im 11. Jahrhundert*, [w:] T. Fischer, P. Ilisch (red.), *Lagom. Festschrift für Peter Berghaus zum 60. Geburtstag am 20. November 1979*, Münster 1981, s. 141–148.

³⁸ K. Jonsson, *Hungarian coins from the Viking Age found in Sweden*, Numizmatikai Közlöny C-CI, 2003, s. 63–67.

³⁹ Niewątpliwie należy odrzucić, dopuszczaną przez Januszkiewicz, *Skarby monet w zbiorach...*, s. 8, możliwość, że jest to całość odnalezionego w 1936 r. skarbu.

monet oraz ozdoby⁴⁰. Oprócz nieokreślonych dirhemów, jednego denara Ethelreda II i włoskiego denara Ottona III z Verony, w skarbie znajdowały się wyłącznie monety niemieckie. Datę *post quem* ukrycia skarbu wyznacza denar biskupa Brunona (1006–1029). Do zdeponowania doszło zapewne przed 1014 r., ponieważ brakuje emisji cesarskich Henryka II. Niestety, nie znana jest ilość monet poszczególnych emitentów. Jednak po nałożeniu na siebie ich lat panowania widać wyraźnie, że większość z nich pochodzi z 4. ćwierci X w i 1. ćwierci XI w. Wszystko wskazuje więc na to, że skarb jest stosunkowo zwarty chronologicznie i ma charakter depozytu pierwotnego.

Kolejnym skarbem zawierającym monety zachodnioeuropejskie jest niewielki depozyt znaleziony w Niewodnicy, pow. Kętrzyn⁴¹, z którego znanych jest 7 egzemplarzy, w tym 3 nieokreślone denary krzyżowe oraz denar czeski Brzetysława I (1034–1055), który jednocześnie jest najmłodszą monetą w tym zespole. Oprócz wyżej wspomnianych, monety niemieckie reprezentują denar Ottona i Adelajdy oraz denar prawdopodobnie Konrada II. Trzy z czterech określonych monet pochodzą z 2. ćwierci XI w. i należy sądzić, że to wtedy skarb się uformował i został ukryty.

Informacje o jakimś skarbie monet zachodnioeuropejskich, pochodzącym zapewne z Prus Wschodnich, zachowały się w notatkach oraz korespondencji z 1932 r. między dyrektorem królewieckiego Prussia-Museum, Wilhelmem Gaerte, a dyrektorem Münzkabinett Kaiser Friedrich Museum w Berlinie, Kurtem Reglingiem. Można się dowiedzieć stąd o zespole 9 monet „czeskich, zachodnioniemieckich i starofrancuskich z okresu 900–1100 A.D.” Niestety brak bardziej szczegółowych danych dotyczących tego depozytu⁴².

Najmłodszym skarbem monetarnym z Prus jest znalezisko z Łążyna, pow. Nowe Miasto Lubawskie⁴³, którego *terminus post quem* wyznaczają dwa angielskie denary Stefana I (1135–1154). W skarbie tym wystąpiło 1090 całych i około 600 fragmentów monet niemieckich, w tym denary krzyżowe oraz ozdoby. Niestety, bliżej określonych jest wyłącznie 40 egzemplarzy, co utrudnia analizę tego dużego zespołu. Rozkład chronologiczny panowania władców ukazuje dwie zasadnicze jego części. Do pierwszej, starszej, należy zaliczyć monety arabskie oraz emisje władców europejskich panujących od 2. ćwierci X do połowy XI w. Znalazły się tu denary Ottona I, III, Ottona i Adelajdy, Henryka II i Konrada II, biskupa Metz Teodoryka, krzyżówki młodszych typów oraz denary anonimowe. Oprócz monet niemieckich, do części tej należy 11 angielskich pensów Ethelreda II. Partia druga, młodsza, z 4. ćwierci XI – połowy XII w., składa się z monet Stefan I (2 szt.), hrabiego Teodoryka III wybitych w Gittelde (3 szt.), 1 monety Godfryda Brodatego z Bouillon, monet biskupa Hermana z Metz oraz arcybiskupów Wezilo z Fritzlar (1 szt.) i Siegwina z Kolonii. Skarb ten jasno pokazuje, że monety

⁴⁰ T i R. Kiersnowscy, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Pomorza. Materiały*, PBA, t. 4, Warszawa–Wrocław 1959, s. 72–73, nr 107. Część skarbu w zbiorach Landesmuseum Braunschweig. Informacja ustna B. Paszkiewicz.

⁴¹ Kiersnowski, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Warmii i Mazur*, s. 74–75, nr 9.

⁴² M. Bogucki, *Frühmittelalterliche Silberschätze und Münzen aus dem ehemaligen Ostpreußen im Licht von Archivalien*, [w:] W. Nowakowski, M. Lemke (red.) *Auf der Suche nach der verlorenen Archäologie*, Warszawa 2003, s. 19–20.

⁴³ Kiersnowski, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Warmii i Mazur*, s. 74, nr 8; M. Widawski, *Monety z dawnych znalezisk pomorskich w Muzeum Narodowym w Warszawie*, WN w druku.

z przełomu X i XI w. były bardzo długo w użyciu. Zdecydowana większość znanych egzemplarzy, nie licząc emisji arabskich z IX i X w. (co najmniej 20 szt.), pochodzi z końca X i 1. połowy XI w. (co najmniej 56 szt.), podczas gdy monet z końca XI i początku XII w. znanych jest co najmniej 9 szt. Nie wydaje się również, żeby mogły stanowić one jakiś poważniejszy odsetek skarbu — trzeba pamiętać, że zostały one specjalnie uwzględnione w publikacji, żeby pokazać łączność pomiędzy trzonem depozytu z X–1. połowy XI w., a końcowymi monetami Stefana I. Zespół ten jest zatem wielofazowy. Niewątpliwie uformował się poza granicami Prus (zresztą Łążyn leży stosunkowo blisko ziemi chełmińskiej) i nie należy go rozpatrywać jako skarbu „pruskiego”.

Skromna liczba XI-wiecznych skarbów na Mazurach zdaje się wskazywać na to, iż kruszec srebrny nie odegrał większej roli na tutejszych rynkach lokalnych i nie spełniał w tym okresie funkcji środka wymiany handlowej. Można przypuszczać, że wówczas powstało bardzo krótkotrwałe zapotrzebowanie na srebro, czego efektem byłyby skarby z Mózgowa, Oterek II i z Niewodnicy, lub co się wydaje bardziej prawdopodobne, że są to skarby nie związane z rynkiem pruskim, lecz będące „odpryskami” ze strefy nadbałtyckiej. Na ziemi pruskie mogli je przynieść kupcy, którzy dowodnie docierali w głąb Mazur⁴⁴. Na ten kierunek oddziaływać, oprócz danych archeologicznych, może wskazywać również większy odsetek emisji angielskich w porównaniu z monetami nie niemieckimi (czeskimi, węgierskimi, włoskimi). XI-wieczne skarby z Prus należy zatem widzieć jako efekt gospodarczej działalności rozwijającego się w tym czasie Pomorza wschodniego z Gdańskiem na czele, który przejął obsługę dalekosiężnych szlaków, od nie działającego już w tym czasie Truso⁴⁵.

⁴⁴ Na temat szlaku handlowego, przebiegającego od Bałtyku, przez Prusy do Wielkopolski, a przede wszystkim do Rusi patrz M. Gozdawski, A. Kmietowicz, W. Kubiak, T. Lewicki, *Wczesnośredniowieczny skarb srebrny z Maurzyc pod Łowiczem*, Wrocław 1959, s. 108–129; W. Łosiński, *W sprawie „wschodniej drogi” dopływu monet arabskich do Wielkopolski w X wieku*, [w:] B. Paszkiewicz (red.), *Moneta Mediaevalis. Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa 2002, s. 187–188, oraz W. Wróblewski, T. Nowakiewicz, M. Bogucki, *Terra desolata. Wczesnośredniowieczna Galindia w świetle badań mikroregionu Jeziora Salet*, [w:] W. Wróblewski (red.), *Studia Galindzkie*, t. I, Warszawa 2003, s. 166–168.

⁴⁵ O rozwoju i znaczeniu Gdańska patrz H. Paner, *Rozwój przestrzenny Gdańska w świetle badań archeologicznych*, [w:] T. Janiak, D. Stryniak (red.), *Civitates Principales. Wybrane ośrodki władzy w Polsce wczesnośredniowiecznej. Katalog wystawy*, Gniezno 1998, s. 112–119. Ostatnio rewizję poglądów o początkach miasta zaprezentował W. Łosiński, *Początki wczesnośredniowiecznego Gdańska — problem widziany z oddalenia*, *Slavia Antiqua*, t. XLII, 2001, s. 51–62. O Truso patrz M. F. Jagodziński, *Truso—Siedlung und Hafen im slawisch—estnischen Grenzgebiet*, [w:] A. Wieczorek, H.–M. Hinz (red.), *Europas mitte um 1000. Handbuch zur Ausstellung*, Bd. 1, Stuttgart 2000, s. 170–174; Bartczak, Jagodziński, Suchodolski, *Monety z VIII i IX w. ...*, s. 21–48, gdzie starsza literatura.

THE EARLY MEDIEVAL COIN HOARD FROM OTERKI NEAR RESZEL

(Summary)

In 1936 an early medieval hoard was found at an unspecified spot in the vicinity of Klein Ottern, Kreis Roessel (now Oterki, commune Reszel, Warmińsko–Mazurskie Voivodeship). In the literature there was no information on the size and composition of the find. In 1978 the Museum of Warmia and Mazury in Olsztyn purchased 10 early medieval coins which allegedly came from the hoard dug out or ploughed out before the war at a place called “Olerki” or something like that, near Reszel. Originally it was supposed to be part of a “potful of coins”. The purchased coins are sure to be a small part of the Klein Ottern hoard.

Here is the list of coins: Upper Lorraine: No 1, Verdun, Henry I (919–936) or an early imitation. This is the most interesting coin in the hoard. It differs from typical and popular imitations struck in Deventer in Ottonian times or that of Henry II. The specimen from Oterki might be supposed to have come from another older series of imitations; Lower Lorraine: No 2, Brussels, from the time of Conrad II (1024–1039); Franconia: No 3, Spira, from the years 1024–1044; No 4, Spira, from the years 1005–1044; No 5, Worms, from the time of Otto II or III (973–1002); No 6, Worms, from the time of Otto III and Henry II (983–1024). Upon the specimen there is a so far unrecorded form of the name of the mint: +VVORM CIVITAS, +VVORM CIVS or similar; No 7, Worms from the time of Conrad II (1024–1039); No 8, Worms, from the time of Conrad II (1024–1039); Hungary: No 9, Esztergom, Stephen I (1001–1038). The latter is one of the latest variants of coins by Stephen I, presumably struck towards the end of his reign; Pomerania or Great Poland: No 10, imitation of the Cologne denarius.

The *Terminus post quem* (1024) is marked out by coins struck during the reign of Conrad II, although the long period over which the coins were being produced provides grounds for the assumption that the hoard was probably hidden as late as the 1030s or even 1040s.

Since hoards of western European coins are pretty scarce in Prussian lands, for the sake of comparison similar finds from North–western Poland have been presented: the hoard from Mózgowo, Susz powiat, comprising about 2000 coins, t.p.q. 1006; the hoard from Niewodnica, Kętrzyn powiat, 7 coins are known, t.p.q. 1034; the hoard from Łążyn, Nowe Miasto Lubawskie powiat, comprising about 1700 coins, t.p.q. 1135.

The small number of 11th century hoards from Masuria seems to point out the fact that silver was not of particular importance in local markets or did not then perform the function of a means of commercial exchange. One might suppose that at the time in question a very short–term demand for silver occurred, which among other things resulted in the hoard of Oterki, or — this seems more probable — the hoards are not connected with the Prussian market, i.e. they are “outliers” from the Baltic zone. They might have been brought to Prussian lands by merchants who certainly reached the Masurian interior. This may be testified, apart from archaeological data, also by a larger percentage of English issues as compared with non–German coins. Thus the 11th century Prussian hoards should be approached as the effect of the economic activity of eastern Pomerania dynamically developing at that time, headed by Gdańsk, which took over the operation of long–range trails from Truso, already not active then.

Tablica 1. Monety ze skarbu z miejscowości Oterki. Skala ok. 1,5:1